

Оксана Шапошник

Херсонський державний університет

**Текст-типологічні особливості народної та
літературної казки:
порівняльний та перекладознавчий аспекти**

Дитяча література як один із різновидів художньої літератури вирізняється багатоманітністю типів текстів. Чільне місце серед них посідає казка, залишаючисьлюбленим жанром для дітей уже багато століть.

Казка вважається стародавнім надбанням будь-якої культури, віддзеркалює умови життя народу, його звичаї, вірування та прагнення. Багато століть поспіль цей фольклорний жанр мав велику популярність серед різновікової аудиторії, та з плином часу коло слухачів казок обмежилося дітьми.

У першій третині XIX століття у декількох європейських країнах, а саме Німеччині, Скандинавії, Росії, а вже пізніше в Англії та Франції, твори усної народної творчості, у тому числі народні казки, були зібрані, записані та опубліковані фольклористами [2]. Цим ми завдячуємо братам Я. і В. Грімм у Німеччині, М. Вінтеру, П. Асбьєрнсену та С. Грундтвігу в країнах

Скандинавії, О. Афанасьєву в Росії, та відповідно – Дж. Джекобсу в Англії та Ш. Перро у Франції.

У той самий час на основі фольклорної казки виникає новий жанр – літературна казка, схожість якої з її народною попередницею – беззаперечна. У чому ж проявляється спільність та відмінність зазначених типів текстів? Яке значення має саме письмова фіксація казок фольклористами Європи, їх літературна обробка на шляху розвитку від усної народної казки до літературної? Які складності можуть виникнути при перекладі зазначених типів тексту? Потреба у вирішенні цих і деяких інших питань обумовлює актуальність даної науково-практичної статті. Результати дослідження можуть слугувати певним внеском у розвиток порівняльної лінгвістики, контрастивної стилістики, літературознавства та перекладознавства.

Метою статті є визначення текст-типологічних ознак народної та літературної казки, окреслення їх інтегральних і диференційних ознак з подальшим зазначенням деяких особливостей перекладу цих типів тексту.

Дослідженням художніх і композиційних особливостей народної та літературної казки у різні часи займалися Л. Брауде [2], З. Гриценко [6], М. Липовецький [8],

С. Мелетинський [9], М. Мещерякова [10], Є. Нейолов [11], В. Пропп [13], І. Цикушева [16] та інші. Перш ніж перейти до визначення текст-типологічних ознак народної казки, ми зупинимося на відомостях з історії її виникнення та розвитку.

У філологічних дослідженнях існує багато теорій, які розв'язують питання часу та джерел виникнення казки як жанру та її окремих видів і сюжетів. Найбільш розповсюдженою є ідея, згідно з якою казка з'явилася на зміну міфу [6]. Видатний фольклорист В. Пропп визначає міф як “розповідь про божества чи божественні істоти, в існування яких народ вірить” [13]. Отже, розглядаючи це питання у загальних рисах, можна визначити, що міфи існували поки люди, переказуючи їх із покоління в покоління, вірили у реальність описаних подій. Коли віра згасала, перекази тих подій продовжували своє життя вже у формі казки.

Серед багатьох класифікацій казок найбільш розповсюдженою та універсальною вважається класифікація російського фольклориста О. Афанасьєва, який розподіляє їх на казки про тварин, чарівні казки, побутові та авантюрні казки, докучні казки. Критеріями такого розподілу виступають час виникнення казок та їх сюжет [6].

Першими у фольклорі виникли казки про тварин. Особливостями цього різновиду казок вважаються анімізм, а саме “одухотворення тварин, рослин, речей, наділення їх властивостями та рисами, які притаманні людині” [6, с. 28] та алегорія, тобто відображення дійсних взаємовідносин між людьми у форматі тваринного світу.

Анімалістичним казкам притаманні такі риси: проста і зрозуміла мова, широке вживання діалогів, незначна кількість виразних засобів, спрощена композиція. На ранньому етапі розвитку цьому виду казок був характерний тотемізм, тобто обожування, сакралізація тварин, але з плином часу та поступовою втратою міфологічного уявлення про світ, людина стала сприймати тварину не як божественну чи рівну собі, а примітивну істоту, що у наступному призвело до кепкування людини над тваринами [6; 10].

Найбільш розповсюдженими, популярними у всьому світі вважаються чарівні казки. Дослідники вбачають різні критерії для виокремлення цього різновиду казок. В. Анікін в підґрунтя виокремлення цього виду казок покладає критерій обов’язкової необхідності чар, чарівних подій та героїв [6]. Натомість В. Пропп стверджує, що чарівні казки визначаються тільки наявністю певного “композиційного стрижня, який лежить в основі багатьох

різних сюжетів” та їх варіантів [13]. Так, основні моменти сюжетної лінії чарівних казок наступні: нанесення якоїсь шкоди чи бажання отримати певну річ, від’їзд героя з дому, зустріч з дарувальником, отримання від нього чарівного засобу чи помічника, за допомогою якого герою вдається знайти те, що шукав. Далі за сюжетом слідує неухильний двобій, хоча іноді зустрічаються деякі ускладнення такого протосюжету. Але врешті-решт, попри всі труднощі, герой повертається, одружується та починає царювати у своєму царстві чи у царстві свого тестя [13]. Щодо характерологічного контексту чарівної казки, дослідники виділяють двох, різно протиставлених героїв: позитивний (герой) та негативний (антигерой), наприклад, падчерка – мачуха [6]. Крім того, у чарівних казках спостерігається три види конфлікту: героїчний – герой протистоїть силі чар; соціальний – герой вступає у боротьбу з владикою; сімейний – конфлікт відбувається у родині та має повчальний характер. Чарівні казки рясніють стилістичними прийомами та виразними засобами [10].

Побутові та авантюрні казки загалом звернені до реалій людського життя, ситуацій, які відбуваються у суспільстві. Якщо побутові казки виступають соціальною сатирою, то авантюрні – спрямовані на викриття не

суспільних, а радше загальнолюдських недоліків. У таких казках навряд чи можна зустріти чарівних помічників або чарівні речі, натомість герої застосовують хитрість, кмітливість задля досягнення своєї мети. Цей різновид казок з'явився багато пізніше за анімалістичні та чарівні казки, що і обумовлює відсутність у них міфологічної основи [6; 10].

Окресливши класифікацію народних казок, треба визнати, що кожному з указаних видів казок притаманні свої власні художні особливості. Однак дослідниками виділяється багато спільного, характерного усім народним казкам. Їх схожість виявляється у композиційному та хронотопному контексті. Виключення становлять докучні казки, основним призначенням яких у фольклорі є розпалити бажання до слухання казки чи, навпаки, – угамувати цікавість слухачів до розповіді [6].

Під час розгляду хронотопного контексту фольклорних казок, в око впадає відсутність точно зазначених ані місця дії казки, ані часу, коли і як довго відбуваються події. Щодо композиції народних казок, то вони обов'язково мають зачин, основну частину та кінцівку, при чому деякі твори на початку можуть мати приказку. Основна мета приказки – підготувати та заохотити слухача до слухання

казки. Однакова приказка може зустрічатися у різних казках.

Зачин відкриває нам двері казкового світу, представляє героїв. Саме у зачині ми зустрічаємо традиційні формули: *Були собі дід та баба..., Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі жив раз один цар..., Жили на світі чоловік та жінка...* тощо. Основна частина народної казки представляє розвиток подій, у ній описуються життєві перипетії героїв, їхні прагнення, можливі негаразди та шляхи їх подолання. Кінцівка, відповідно, містить вирішення зазначених в основній частині життєвих питань героїв. Характерною рисою цієї частини народних казок виступають усім відомі фінальні формули: *І я там був, мед-вино пив, хоч в роті не було, а по бороді текло — тим вона в мене й побіліла, Іван перебрав царство і ще й тепер царює, як не вмер, Як був собі цар да цариця, а в їх у дворі криниця, а в криниці — корець, моїй казці кінець, От вам казочка, а мені бубликів в'язочка та інші.*

Загалом народним казкам властива ретардація, а саме уповільнення часу у творі, яке відбувається шляхом багаторазових повторів якихось подій, вчинків. Мовлення у цих творах зазвичай близьке до розмовного, рясніє діалогами, зверненнями, вигуками та створює враження напрочуд живої оповіді [6].

Розглянувши класифікацію народних казок та окресливши деякі їхні інваріантні та варіативні ознаки, видається можливим визначення характеру співвідношення народної та літературної казки та розгляд зазначених типів текстів у порівняльному аспекті. Спершу може здатися, що літературна казка виступає письмовим варіантом народної казки, чи різновидом певного фольклорного сюжету. Насправді, їхні міжжанрові відносини набагато складніші. Крім усної народної казки, яка виступає результатом колективної творчості, та літературної казки, яка має певного автора і час написання, дослідниками виділяється окремий вид – фольклористична казка [2]. Цей різновид являє собою письмовий варіант усної народної казки, зафіксований збирачами народного епосу. Хоча фольклористичні казки записувалися безпосередньо зі слів народних оповідачів, імовірноше вони дещо змінені. Ці казки певною мірою науково та літературно оброблені: відібраний тільки один з існуючих варіантів казки, у більшості випадків зроблений переклад літературною мовою з діалекту. Крім того, літературна обробка народної казки віддзеркалює художній смак та вподобання фольклориста, рівень його філологічної підготовки. Отже, фольклористична казка –

це посередницька стадія на шляху розвитку літературної казки [2].

Аналізуючи народну та літературну казку у порівняльному аспекті, варто зазначити, що літературна казка має багато спільного зі своєю народною попередницею: поєднання правди й вигадки, фантастичного та реального. Обидва типи тексту володіють особливою, яскравою, притаманною казці, мовою. Крім того, народна та літературна казки мають багато різного.

Попри свої фольклорні витоки, літературна казка виступає незалежним самоцінним типом тексту. На відміну від народної, літературна казка створюється конкретним автором, у такий спосіб відбиваючи його художні, соціальні, певною мірою політичні та релігійні погляди, особливості його творчої індивідуальності. Так, авторські казки можуть входити до певних збірок, циклів творів інших жанрів, які поєднанні за тематикою чи художньою ідеєю. Крім того, літературна казка, створена у певний історичний період, відображає реалії суспільного життя певної доби, певної країни. Цей різновид казки може існувати у поетичній формі, що також слугує його відмінною рисою [2].

Літературній казці, на відміну від народної, можуть бути властиві риси інших жанрів: роману, драми, поезії, байки; в авторській казці поєднуються міфологічні, фольклорні та епічні витоки [16]. У ній присутня міжвидова інтерференція, тобто поєднання різних видів казок від анімалістичної до побутової. Так, у творі А. Мілна “Вінні Пух” головними персонажами виступають як хлопчик Крістофер Робін, так і його іграшки, а також звірі.

Для детального розгляду текст-типологічних особливостей народної та літературної казки у порівняльному аспекті, проведемо аналіз за контекстами. Художній простір народної казки, так само як і літературної, вміщує буденний та чарівний світи. Але, якщо в народній казці ці два світи співіснують паралельно, в літературній казці чарівний та профанний світи перетинаються, чарівні предмети, явища зустрічаються у реальному світі, діють у повсякденному житті, добре знайомому читачам. На думку відомої дослідниці та перекладача Л. Брауде, художній простір у авторській казці видозмінився, поряд співіснують “буденність і фантастика, <...> наука та чаклунство” [2, с. 134]. Науковець вважає саме цю двоплановість характерною рисою літературної казки.

Звертаючись до характерологічного контексту народної казки, необхідно зазначити, що образ героя твору завжди напрочуд типізований, узагальнений. Натомість в авторській казці образи героїв індивідуалізовані, якщо в ній і зустрічаються знайомі з фольклору персонажі, їм притаманні багато різноманітних рис. Характер героїв літературної казки розвивається, змінюється, казковим персонажам властиві внутрішні переживання, їхні міжособистісні взаємини визначаються складнішими, ніж у фольклорній казці, зв'язками [2; 10].

У композиційному контексті народні казки досить одноманітні у порівнянні з літературними. Вони мають стійку композицію, а саме зачин, основна частина, кінцівка. Фольклорній казці властиві традиційні початкові та кінцеві формули, останні іноді мають натяк на неправдивість описаних подій чи щасливе подальше життя героїв [2]. У літературних казках лише інколи зустрічаються ініціальні та фінальні формули. Зачин авторської казки нагадує більш реалістичні твори, а кінцівка, за визначенням І. Цикушевої, “має присмак життєвої прикрості” [16].

Досліджуючи зазначені типи тексту в аспекті адресованості, необхідно зазначити, що авторські казки розраховані на ширшу аудиторію, ніж народні. Народні

казки читаються дітьми та для дітей, натомість літературна казка цікава не тільки дітям, але й дорослим через сплетіння різних сюжетів, мотивів, присутність політичної чи соціальної сатири, філософських поглядів. Яскравим прикладом тому слугує “Аліса в країні чудес” Л. Керролла.

Вивчаючи лексико-семантичний контекст літературної та народної казки, можна стверджувати, що набір стилістичних прийомів і виразних засобів останньої буде безперечно меншим через особливості створення та умови існування народних казок. Перш ніж бути зафіксованою фольклористами, народна казка передавалася з уст в уста, відповідно змінювалися розповідачі, для легшого запам’ятовування значної кількості казок вживалися однакові зображувально-виразні засоби, стали словосполучення, однакові звороти у різних фольклорних казках. Серед найбільш розповсюджених можна виділити гіперболи, тавтології, паралелізми, зменшувальні та збільшувальні суфікси тощо [10]. Літературна казка як витвір конкретного автора безперечно має ширший набір стилістичних прийомів і виразних засобів, за допомогою яких письменник прагне зробити казку незвичайною, якій була би притаманна яскрава, оригінальна мова. Крім того, з огляду на умови створення та функціонування народних

казок, очевидно, що вони мають невеликий обсяг у порівнянні з літературними.

Розглянувши особливості народної та літературної казки у порівняльному аспекті, ми дійшли висновку, що літературна казка виступає незалежним самоцінним типом тексту, який в основі має фольклорні витoki, але створюється завдяки творчому потенціалу її автора.

Проблеми перекладу народної та літературної казки є не досить розробленими у сучасному перекладознавстві. Серед наукових праць, присвячених здебільшого перекладу народних казок, відомі розвідки В. Бабич [1], М. Венгрєнівської [3; 4; 5], Р. Зорівчак [7], І. Матвєєвої [14], Є. Орліченко [4], Л. Пашиної [12], Л. Скуратовської [14]. З огляду на текст-типологічні особливості обох різновидів казок, ми можемо окреслити основні складності, пов'язані з їх перекладом.

Будь-який народ із покоління в покоління відображав у казках проблеми, які його турбували, страхи, також сподівання і мрії. Казка як один із найяскравіших фольклорних типів текстів рясніє національно-культурними елементами, тому для того, щоб перекласти казку, необхідно відтворити дух народу, його світогляд. Багато дослідників, а саме В. Бабич [1], М. Венгрєнівська [4; 5], Є. Орліченко [4], Л. Пашина [12], Н. Фененко [15]

вважають переклад національно-культурного компоненту казки основним завданням, яке висувається до перекладача народної казки. Так, реалія постає основним елементом відображення національного колориту у будь-якому типі тексту, тому вибір прийому відтворення реалії у кожному окремому випадку є надзвичайно важливим. З огляду на цільову аудиторію, а це у своїй більшості діти, краще відмовитися від транскрибування чи транслітерування під час відтворення реалій у казках, оскільки такі прийоми перекладу залишать національно-культурний елемент незрозумілим, недосяжним, а читачів, у свою чергу, байдужими до культури цього народу. В процесі відтворення реалій у зазначеному типі тексту ліпше вдатися до таких прийомів перекладу, як описовий переклад, генералізація чи конкретизація, калькування чи створення семантичного неологізму, тощо. Застосування цих перекладацьких прийомів дозволить зберегти у певній мірі національну своєрідність оригіналу, разом з тим твір буде зрозумілим для юних читачів.

Дослідниця М. Венгрівська серед головних вимог до перекладача народної казки висуває “знання структури казки, традиційних формул і точне відтворення системи казкових повторів” [5, с. 72]. І справді, першим, що впадає в око та допомагає ідентифікувати казку, виступають

традиційні початкові та фінальні формули. Відтворити їх буквально – просто неможливо. Неодмінно треба вжити казкові формули, які властиві цьому типові тексту в культурі, мовою якої робиться переклад. Також велику увагу треба приділити відтворенню фразеологізмів, гіпербол, метафор, характерних повторів у казці, паралелізмів, збільшувальних і зменшувальних суфіксів та інших стилістичних прийомів і виразних засобів, які ми зазначали характерними для фольклорної казки.

Науковець Н. Фененко відводить велику роль соціокультурній адаптації фольклорних казок, які, як відомо, мають багато національно-культурних елементів [15]. Але необхідно пам'ятати, що адаптація як стратегія перекладу повинна не знищувати національний колорит, а робити фольклорні твори зрозумілими представникам іншої культури, не втрачаючи при цьому національних особливостей.

Відтворюючи фольклорну казку іншою мовою, перекладач повинен дбати про її благозвучність, зважати на те, що казка у багатьох випадках читається вголос. Дуже важливо також зберігати стиль народної казки, лаконічність речень, зрозумілість сказаного. Крім того, з огляду на усну форму існування фольклорної казки, за довгі віки народ позбавився усього несуттєвого, тому

дійсно кожне слово має важливе значення і повинне бути адекватно відтворене.

Літературна казка, на відміну від народної, може мати складніший за останню сюжет, елементи сатири, певні алюзії, філософські ідеї, отже і розрахована вона може бути не тільки на дитячу, але й на дорослу аудиторію. Розглядаючи особливості перекладу літературної казки з огляду на її адресованість різновіковій аудиторії, треба зазначити, що, в залежності від категорії читачів, перекладачем обирається і стратегія перекладу, результатом чого може бути два зовсім різні тексти перекладу.

Отже, у художній системі народної казки національно-культурний компонент займає чільне місце, важливість відтворення якого засобами іншої мови є беззаперечною. Крім того, перекладач повинен зберегти структуру народної казки, її традиційні формули, та притаманні їй зображувально-виразні засоби, що також обумовлює труднощі перекладу цього типа тексту.

Відтворення літературної казки, яка не має ані традиційних формул, ані сталої структури, все ж потребує від перекладача великого професійного та творчого потенціалу. При перекладі даного типа тексту необхідно відтворити ідейний задум автора, його манеру написання,

стиль. Окрім того, від стратегії, обраної перекладачем, цілковито залежить адекватність тексту перекладу.

У рамках теми нашого наукового пошуку докладного вивчення потребують композиційний та характерологічний контексти літературної казки. Також перспективним убачається подальше дослідження інваріантних і варіативних ознак народної та авторської казки на гіпертекстовому рівні, а саме у фонографічному, морфологічному та синтаксичному контекстах. Так, в залежності від окреслених у наступному текст-типологічних ознак даних типів текстів, стане можливим визначення додаткових особливостей їх перекладу.

Як уже було встановлено, авторські казки, на відміну від народних, розраховані як на дорослу, так і на дитячу аудиторію. З огляду на цю особливість літературних казок, цікавим також видається подальше дослідження проблеми вибору стратегії перекладу та характеру її застосування в залежності від цільової аудиторії.

1. *Бабич В.М.* Відтворення колориту української казки // Теория и практика перевода. – 1987. – Вып. 14. – С. 94-99; 2. *Брауде Л.Ю.* Скандинавская литературная сказка. – М., 1979; 3. *Венгренивська М.А.* Деякі зауваження з приводу перекладу українською мовою французьких

народних казок // Теория и практика перевода. – 1985. – Вып. 12. – С. 74-79; 4. Венгренувская М.А., Орличенко Е.В. Колорит испанских и португальских народных сказок в переводе // Теория и практика перевода. – 1988. – Вып. 15. – С. 78-83; 5. Венгренувская М.А. Переводить сказку сказкой // Теория и практика перевода. – 1982. – Вып. 7. – С. 72-77; 6. Грещенко З.А. Детская литература. Методика приобщения детей к чтению. – М., 2007; 7. Зорівчак Р.П. Українські народні казки в перекладі Роберта-Нізбета Бейна // Теория и практика перевода. – 1983. – Вып. 10. – С. 40-47; 8. Липовецкий М.Н. Поэтика литературной сказки (на материале русской литературы 1920-1980-х годов). – Свердловск, 1992; 9. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. – М. – СПб., 2005; 10. Меццержакова М.И. Литература в таблицах и схемах. – М., 2003; 11. Неёлов Е.Н. Волшебнo-сказочные корни научной фантастики. – Л., 1986; 12. Пащина Л.В. Українська казка німецькою мовою // Теория и практика перевода. – 1983. – Вып. 10. – С. 47-52; 13. Пропп В. Исторические корни Волшебной Сказки [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Propp_2/index.php; 14. Скуратовская Л.И., Матвеева И.С. «Алиса» в новом облике // Тетради переводчика. – 1980. – Вып. 17. –

С. 61-71; 15. *Фененко Н.А.* Лингвокультурная адаптация текста при переводе: пределы возможного и допустимого [Электронный ресурс] // Вестник ВГУ. – Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – Вып. 1. – С. 70-75. – Режим доступа: http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/Voron_ezh/lin/2001-01/lin0101_08.pdf; 16. *Цикушева И.В.* Жанровые особенности литературной сказки (на материале русской и английской литературы) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2008.2/650/Tsikusheva2008_2.pdf.